Vajda Mihály: Társadalmi problémák.*

Számos bonyolult és nagyfontosságú társadalmi probléma vetődött föl korunkban úgy a politika, mint a tudomány terén. A kooperáció, az eugenika, a szolidaritás, a haladás gazdasági és erkölcsi téren, a proletariátus, a zsentri és a burzsoázia, valamint a gazdaság és politika egymáshoz való viszonyának a kérdéseire sokan próbáltak feleletet adni, anélkül, hogy a vita legtöbb pontját sikertilt volna végleg megoldani. Dacára annak az óriási anyaggyűjtő, rendszerető és bölcsészeti munkának, amelyet ezen a téren az utolsó évtizedekben végeztek, még ma is ott tartunk, hogy a társadalmi problémák nagyrésze, még azok is, melyek már régebben vetődtek föl, nincsen teljesen tisztázva. Róbert *Michels,* a német származású torinói professzor, *„ProUeme der Soeialphilosophie”* címen most egy kötetet adott ki, amelyet a fentemlített problémáknak szentelt. Természetesen nem lehetett a célja, hogy definitív megoldásukat tűzze ki célul, hanem csak az, hogy bizonyos részeiket új megvilágításban tüntesse fel és új irányokat jelöljön meg a speciális kutatók számára. Az első fejezet a

kooperáció

kérdésével foglalkozik. Michels a kooperációt a gazdaságosság elvéből vezeti le. A homo oeconomicus működése azon kritérium alapján mérlegelhető, hogy miképen lehet a legkisebb energiafelhasználással a maximális eredményt elérni. Az ú. n. kollektivszükségletek a különálló egyének által csak a legnagyobbfokú erőfeszítés és fáradság segélyével elégíthetők ki. Ezek kielégítése tehát a társadalom tagjai egész sorozatának a kölcsönös segédkezését kívánja. A modern kor kezdetén az összes társadalmi vonatkozásokat merev kooperatív szellem hatotta át. A középkori, valamint a XVI. és XVII. századbeli város és állam a kényszerű kooperáció elvén nyugodott. De amidőn a politikai szabadság és a demokrácia eszméinek diada-

* Robert Michels: Probleme der Socialphilosophe.

Iával párhuzamosan a gazdasági szabadság korszaka is beköszöntött, a kooperáció középkori és abszolutisztikus formái nem tudták magukat fentartani és helyet kellett engedniök egy új, szociális rendnek. Ugyancsak a domokratikus irány térfoglalásával kapcsolatban a gazdasági fejlődés is gigászi méreteket öltött. A technika terén beállott forradalom a gazdasági élet és az emberek egymáshoz való viszonya tekintetében is forradalmat hozott létre. A feudális, patriarchális és idillikus viszonyok nem tudtak ellenállani e forradalom rombolásainak. Az elűzött kooperáció helyét elfoglaló, féktelen egoizmussal telített egyéni iniciatíva nyomja rá e korszakra bélyegét. A megváltozott gazdasági és szociális viszonyok mindenekelőtt a gazdasági termelés példátlan fellendülésére vezettek. De az izolált, senkitől sem védett munkás, kiszolgáltatva a korlátokat nem ismerő gazdasági szabadság által szabadjára eresztett gazdasági szenvedélyeknek, a termelési eszközök terén elért technikai haladás áldozatává vált Minden új találmány magában rejtette azt a tendenciát, hogy a munkaerő piaci árát leszállítsa és a munkanélküliek számát és arányát növelje. A szélső individualizmus okozta nyomor felismerése arra vezette az önérdek nélküli kutatókat, hogy keressék az utat és módot, amelynek révén a gazdaságilag gyengék a gazdaságilag erősek visszaélései ellen megvédhetők lennének. E kutatások és kísérletek természetesen eltérő szempontokból indultak ki, de közös volt bennük két nagyfontosságú vezérlő gondolat: még pedig 1. az izolált homo oeconomicus tehetetlensége, 2. és ennek következtében a kooperációs princípium visszaállításának szükségessége a gazdasági és társadalmi életben. A kooperáció különböző formái azonban a gyakorlatban, Michels szerint, nem szolgáltattak bizonyságot arról az abszolút és általános értékről, amelyet az elv hívei azoknak tulajdonítottak. Sem a termelők, sem a fogyasztók szövetkezése, sem a szakszervezetek nem képesek a modern proletárság célját, a tőkések uralma alóli felszabadulást előidézni. Hogy ezt a célt elérhessék, épen ezért keletkezett a munkáskooperáció egy további szintetikus formája, a legtágabb értelemben vett *szocialista párt.* Állandóan a munkanélküliség réme fenyegeti, ezenkívül nemcsak a gazdasági válságoktól, hanem a vállalkozók és helyetteseik szeszélyeitől, ellenszenvétől és idegkrizisétől is függ a boldogsága – nem csoda, ha ilyen körülmények között a proletariátus lelkében feltámad az a legitim kívánság, hogy a maitól teljesen eltérő gazdasági berendezést küzdjön ki, amelyben a termelés és a munka technikája úgy lenne szabályozva, hogy egyeseknek mások feletti gazdasági uralma eleve ki legyen zárva.

De a kooperáció, amely újabban eredetileg mint proletármozgalom indult meg, a polgári élet többi ágaiba is behatolt. Ezt bizo-

nyitja a magántőkének társadalmi vagy személytelen tőkévé való lassú, de folytonos átalakulása. Az üzemek tulajdonosai visszavonulnak, hogy a részvénytársaságoknak engedjék át a teret, ami által új birtok- és termelési alakulat jő létre. Ugyanez a tendencia vezetett hatalmas vállalkozói szövetségek alakulására, amelyeket Franciaországban a „défense patronale" eszközének neveznek. Ugyanez hozza létre – last not least – a trustokat, kartelleket stb., amelyek a gazdasági anarchia megszüntetését célozzák egy újfajta kooperáció segélyével. Ilyen szempontból nézve logikus folyománya ez annak a reakciónak, amely a szabad verseny rendszere ellen támadt, amely a termelőket arra ösztökélte, hogy többet termeljenek, mint amennyit a piac gyomra elbír.

Ha a kooperáció fejlődését annak különböző formáiban egészen napjainkig figyelemmel kísérjük, meg kell állapítanunk, hogy azon kritériumtól, amely a marxista iskolának a társadalmi osztályok osztályozásánál alapul szolgált, nem vitatható el a tudományos érték. E kritérium alkalmazása mindazonáltal úgy a teóriában, mint a praxisban, nagy nehézségekbe ütközik és felületes vagy egyoldalú alkalmazása abszolúte téves eredményekre vezetne. A „proletár" és a „burzsoá" típusai között egy igen népes kategóriája található azon gazdasági exisztenciáknak, akik bizonyos jellemző tulajdonságokkal bírnak, amelyeket mi részben a proletárság, részben a burzsoázia tartozékainak ismerünk. A szociológusokat joggal érheti az a szemrehányás, hogy e középtípust nem méltatták kellő figyelemre. – Nem szabad arról a körülményről sem megfeledkezni, hogy az emberek bizonyos eszmék uralma alatt nem egyszer gazdasági érdekeikkel ellentétes irányba terelődnek. Voltak és vannak ma is arisztokraták és nagybirtokosok, akik a társadalmi forradalom szolgálatába helyezik erejüket és elméjüket. Viszont sok százezer olyan földmunkás van, aki igazságtalanságnak tekintene minden olyan intézkedést, amely földesurának birtoka fölötti szabad rendelkezési jogát csorbítaná. Amerika története egy egyenesen klasszikus példát szolgáltat az ideológiai tényezőnek a gazdasági tényezővel szemben való túlsúlyát illetőleg. Az 1861-65-iki háborúban a déli államok egész hadseregeket tudtak alkotni a fekete rabszolgákból, akik az északi államok elleni csatában hősi halált szenvedtek. Az emberi cselekvések egész komplexusának kialakulására a gazdasági indokokon kívül más koefficiensek is lényeges befolyást gyakorolnak. Előállhat és meglehet a gazdasági fejlődésnek egy bizonyos kimondottan kapitalisztikus iránya, anélkül, hogy a munkástömegekben megfelelő osztálytudat alakulna ki, így az Egyesült Államokban, viszont igen fejlett osztályöntudat jelentkezhetik egy olyan ország munkásságában, amely a gazdasági és ipari fejlődés szempontjából sokkal alacsonyabb

nivón áll, mint pl. Franciaországban, amely a forradalmi szocialista szellem maximális fokát mutatja. A szindikalista iskola tudományos érdeme annak a hangsúlyozása, hogy politikai párt és gazdasági osztály korántsem identikus fogalmak. Példaképen felhozhatók: a németországi centrumpárt, a spanyol köztársasági pártok stb.

Az elmondottakból kitűnt, hogy a homo oeconomicus ma már legfeljebb, mint egy aggregátum alkotórésze létezik és hogy minden társadalmi osztály egymásután alávetette magát a kooperáció elvének. De itt meg kell jegyezni, hogy a kooperáció sajátosságai egy pozitívum és egy negatívum körül csoportosulnak. Mert ámbár a kooperáció az emberi szolidaritás megvalósulására irányul, keletkezését és kifejlődését mégis elsősorban az emberi szolidaritás negációjának köszönheti, mert csak a társadalmi aggregátumok különböző csoportjainak viszálykodásai és érdekellentéte révén tartja meg életképességét. Sőt az egy bizonyos kooperatív kereten belül együttműködő elemek sem kerülhetik el egyesületeikben a társadalmi és gazdasági természetű belső harcokat.

De ámbár a kooperáció a gazdasági és társadalmi téren sohasem fogja a társadalom összes csoportjait egy nagy érdekközösségben egyesíteni; mégis van egy tér, amelyen a kooperáció, minden társadalmi, nemzeti és felekezeti ellentét dacára érvényesülhet és ez – a tudomány. A tudomány istene nem a kétarcú Janus.

A második fejezetben az

eugenetika

problémájával foglalkozik a szerző. Az eugenetika célját a jövendő emberi nem fizikai, psychikai és szellemi megjavításában látja. E cél elérése végett az eugenetika a tudományok egész sorára támaszkodik. De legfőképen az anthropológiára és a közgazdaságtanra. Magától érthetődik, hogy az eugenetika elsősorban az emberi társadalom legfőbb alkotórészét, a proletárságot, kell, hogy tanulmányozza. Nemcsak ezen elem számbeli túlsúlya, hanem szomorú biológiai helyzete miatt is. Mert a proletárok elmaradnak a gazdagok mögött, úgy a test és az agy nagysága, a fáradsággal szembeni ellenállóképesség szempontjából. Sokan azt hangoztatják, hogy a militarizmus, a hadsereg, a katonáskodás nagy szolgálatot tesz az eugenetika céljainak. Szerző behatóan cáfolja e felfogást.

Ami az eljárás módszerét illeti, az emberi nem jövőjéről való gondoskodásnak inkább negatív, mint pozitív utakat kell követnie. Főképen arra kell törekedni, hogy a faj tudatos rontása megakadályoztassák, mintsem arra, hogy javulása kierőszakoltassék. Hogy egy-két példával világítsuk meg a dolgot, nem lehet az eugenetika feladata embereket tenyészteni oly értelemben, mint például nyulakat.

Nem lehet pl. kikényszeríteni, hogy teszem szőkehajúak csak barnahajuakkal köthessenek házasságot. Ellenben be lehet és be kell avatkozni törvényhozásilag mindenütt ott, ahol arról van szó, hogy alkalmatlan egyének alkalmatlan utódok létrehozásában meggátoltassanak. Az északamerikai sterilizációs kísérletekről még nem lehet végleges ítéletet mondani, de annyi bizonyos, hogy a bírói gyakorlat helyes úton halad. Nem nietschei Übermenschek mesterséges termelése az amire törekedni kell, hanem a faj anthropológiái javítása az alkalmatlanok, valamint az erkölcsileg a normálisnál kevesebb értékű elemeknek a nemi cirkulációból való kiküszöbölése által és, amire talán még nagyobb súlyt lehet helyezni, egy az emberek gazdasági és társadalmi viszonyainak javítására irányuló reformmunka megindítása. Ezekben foglalható össze, Stichwortokban adva, az eugenizmus feladata.

A harmadik fejezetet a

szolidaritás és a kasztrendszer

problémáinak szentelte a szerző. A szolidaritás, Michels szerint közvetlen folyománya az osztályellentéteknek. Ha azt látjuk, hogy valamely országban az osztályszolidaritás magasabb fokra emelkedett, mint a többi országokban, e tény magyarázatát abban kell keresnünk, hogy benne a gazdasági, társadalmi, felekezeti stb. ellentétek élesebbek, mint amazokban. Ép ezért téves az a feltevés, hogy pl. a sztrájkok zavarói a szolidaritásnak, vagy pláne, hogy a sztrájk a szolidaritás negációja. A szolidaritásnak két eleme van: az áldozatkészség és a haszon. Az altruizmus és egoizmus egyaránt alkotórészei az alkalmazott szolidaritásnak. A társadalom általános szolidaritása csak bizonyos elemi természeti eseményekkel szemben mutatkozik, pl. járványokból, földrengésből eredő veszedelem elhárításakor. A gazdasági és társadalmi élet terén azonban csak mint részleges szolidaritás mutatkozik.

Egy szolidaritásos kör keletkezéséhez a priori éles ellentétek fennállása szükséges; az emberek csak valaki *ellen* szolidárisak.

Mindezt előrebocsátva megállapítja a szerző, hogy ámbár a tisztára humanitárius és egyéni szolidaritásérzés Németországban kevésbé van kifejlődve, mint más országokban, pl. Olaszországban, viszont azonban alig van ország, amelyben a részleges szolidaritás oly mértékben ki lenne fejlődve, mint épen Németországban. Ezt az ott mutatkozó óriási antagonizmusokból magyarázza. Mindenekelőtt figyelembe kell venni, mily sokat őrzött meg a modern Németország a régi kasztrendszerből. A kasztrendszer lényegileg egy igen erős, de egyúttal igen korlátozott szolidaritáson alapszik. Ez a kasztszellem okozza, hogy a német társadalom jólét, foglalkozás, társa-

dalmi származás, vallás stb. alapján ezer kis körre oszlik. Ugyané forrásra vezethető vissza a türelem azon hiánya is, amely Németország társadalmi és politikai életét jellemzi. De ez a testületi szellem másfelől ismét a kasztszolidaritáson alapuló intézmények és berendezések egész sorát hozta létre. Fokozza a kasztszellemet az indusztrializmus. De midőn az indusztrializmus az óriási különbségekkel, amelyeket a javak elosztásában létrehozott, valósággal áthidalhatatlan szakadékot teremtett a két főosztály között, másfelől mintaiskolája volt a szolidaritásnak; különösen áll ez a munkásságra vonatkozólag.

A negyedik fejezet a

haladás

problémájáról szól. A haladás relatív fogalom, azaz az ítéletet alkotó vagy mondó személytől függ, tehát szubjektív. A társadalmi élet legismeretesebb formái, mint a forradalom, a fejlődés, a reakció, a gondolatszabadság, az arisztokrácia, a demokrácia, az illető egyén nézet-complexusa szerint majd a haladás, majd a visszafejlődés tünetének tekintetnek. A haladás sohasem az *mindenki* részére. Útját hullák jelölik.

A zseniális ember lelkében egymás mellett vannak meg túlságosan fejlett és túlságosan fejletlen oldalok – nagy képességek és hiányok. Ma a tudás anyaga bámulatosan gyorsan terjed, a népoktatás, az írni-olvasni tudók aránya állandóan javul; ellenben a zseni-termelés – összehasonlítva a cinquecentóval és a seicentóval, igen lassú. Gyakran a haladás egy visszafejlődés reflexe. így pl. az emberiség fizikai erejének csökkenésével párhuzamosan nő az átlagos élettartam.

Az emberi történelemnek még a legdicsőbb tényei sem jelentenek egyszerűen haladást. A rabszolgaság megszűnt Északamerikában, de nem az üldözés és megvetés, amelynek a négerek ki vannak téve. A háború előtt függtek ugyan a gazdáiktól, de egészben véve jó bánásmódban részesültek. A modern proletariátus nemzetközisége nyert ugyan terjedelemben, de ez a növekvés az érzések mélységének rovására történt. A technika nagyszerű fejlődése játszi könnyűséggel győzött le minden közlekedési akadályt, de a nemzeti ellentétek által a népek lelkében emelt válaszfalak megmaradtak régi merevségükben.

A háború esztelen, de nem feltétlenül erkölcstelen dolog, sőt az igazságosság misszióját is teljesítheti. Erkölcsileg csak akkor lehetne a háborút magában véve elítélni, ha ki tudnák mutatni, hogy még sohasem volt igazságos ügynek szolgáló háború. Magában véve a béke eszméje ép oly független az erkölcsiségtől, mint a

háborúé. Egy nemzetközi igazságosság nélküli béke erkölcsi veszedelmet jelent, mert megöli a tömegekben azt az érzést, amely a jogosság megvalósítását diktálja. Az ilyen béke feláldozna száz népet, megoldatlanul hagyna száz problémát. A béke ethikai alapjának megteremtéséhez egy Jus condendum elfogadása elengedhetetlen feltétel. Ennek gyakorlatilag egy általános referendum eredményeképen kellene jelentkezni és bizonyos, minden meghamisítást kizáró biztosítóberendezésekkel együtt életbe kellene lépnie a nemzetileg vitás vidékeken. A politikai térkép ily irányú revíziója nélkül az örök béke a népelnyomás eszköze lenne.

Mindez alkalmas annak a megvilágítására, hogy a haladás meghatározásának első előfeltétele az analysis.

Az egyedüli kétségkívül megállapítható haladás a technikai haladás. A nemzetgazdaságtan, illetőleg maga a tudomány fejlődött, de nem az elterjedése. Az előző század 40-70-es éveiben az európai parlamentekben sokkal jelentékenyebb közgazdasági tudás volt tapasztalható, mint ma. A gazdasági haladás kérdését is két részre kell osztani, aszerint, amint az árútermelési, vagy a szociális szempontra vagyunk tekintettel. Lehet társadalmi haladás gazdasági visszafejlődés mellett és társadalmi hanyatlás gazdasági haladás mellett.

A haladás szónak, ha tudományosan használhatóvá akarjuk tenni, csak relatív értelmet szabad tulajdonítani. A szociológia csak akkor értékesítheti, ha előbb megoldást nyertek a következő kérdések: Haladás miben? Milyen szempontból? Milyen előfeltételek mellett?

Az ötödik és hatodik fejezet

az erkölcsösség mérésének és a koketteriának

a problémáját tárgyalja. A haladás különböző fajai közül az erkölcsi haladás megállapítása a legnehezebb. Minden eszközünk hiányzik annak a megállapításához, hogy valamely nép erkölcsösségének fokát megállapítsuk. Voltak, akik ezt a törvénytelen születések száma alapján akarták megállapítani. Ámde mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy a statisztika lajstromoz „törvényes gyermekeket” és „törvénytelen” – vagyis házasságon kívül született gyermekeket, de nem ismeri a házasságon belül, de nem a törvényes apától született gyermekek kategóriáját. Továbbá a törvénytelen gyermekek nagy száma különbözőkép ítélendő meg, aszerint is, hogy az egyes országokban törvényileg megengedett vagy tilos-e az apa keresése. Az is érthető továbbá, hogy a déli országokban, ahol a leányokat szigorúan őrzik és kevesebb a mozgási szabadságuk és működési körük szűkebb, törvénytelen születések aránya általában alacsonyabb. A törvénytelen születések emelkedéséből általában még nem

lehet a nép erkölcsi fogalmainak megromlására következtetni, hanem ez többnyire a szegény néposztály életfeltételeiben beállott rosszabbodás folyománya, amely a házasodás időpontját kitolja.

Ellenkezőleg azonban a törvénytelen születések számának csökkenése az erkölcstelenség terjedésének a jele lehet – a magzatelhajtás terjedése folytán.

A prostituáltak számából is próbáltak a nép erkölcseire következtetni. Ez ellen szól a statisztika pontatlanságán kívül sok más ok is. Ami a kokettériát illeti, az Michels szerint kísérlet a polygam ösztönöknek anyagilag durva érzéki aktusok elkerülésével történő kielégítésére.

Mint eszköz, mindenesetre veszélyes

a proletárság kezelése a tudományban,

ezzel a témával foglalkozik a hetedik fejezet. A tudomány a XIX. század első tizedeiben a fatalizmus álláspontjára helyezkedett a dolgozó osztályok nyomorával szemben. A feudális állam béklyóiból kiszabadult burzsoázia minél teljesebben ki akarta aknázni a gazdasági szabadságot. A burzsoázia e gazdasági tendenciájának felelt meg a közgazdaságtan iránya is. Nem a termelés módja, vagy pláne a jövedelemoszlás, hanem csak a termelés mennyisége érdekelte a tudósokat. Ma e téren már változás állt be. Időközben megállapítást nyert, hogy a nép zöme a proletársághoz tartozik. Ma már világos képet alkothatunk magunknak a proletárság életfeltételeiről. A nyilvános és magán statisztikai felvételeket a proletárság lényegére és helyzetére vonatkozó psychológiai és szociális kutatások követték. A proletársággal való foglalkozás a közgazdasági tudomány központjába került. De a szegény néposztályoknak új ellenségük támadt a természettudományokban. A természettudósok a proletárság nyomorának igazolása végett a kiválasztódás törvényére hivatkoztak. Ámde a biológia a szociális történésnek a magyarázatára nem használható. Közgazdasági jelenségeket természettudományilag akarni magyarázni – contradictio in adjecto. Ez azonban természetesen nem zárja ki, hogy a két tudomány sokat tanulhat egymástól.

Niceforo, a szegény néposztályok anthropológiájának megalapítója, anthropometriai kutatások alapján oly teóriákat állított fel, amelyek a történelmi materializmus tanát erősítik meg. Amit Marx gazdaságilag bizonyított be, azt Niceforo anthropológiailag mutatott ki, t. i. két társadalmi világ egymás mellett való létesítését. Marx azt állította, hogy a gazdag és szegény között nincs érdekközösség. Niceforo kimutatta, hogy a gazdag és szegény között nincs tipusközösség. De ő is elismeri, hogy ez alapjában véve végeredményben a gazdagságból származott.

A nyolcadik fejezet

a nemesség időbeli ellentállásának problémáját

fejtegeti. Azok, akik a nemesség dekadenciájáról beszélnek, mindenekelőtt arra szoktak hivatkozni, hogy a nemesség ma mindenütt, ahol ipari fejlődés van, elmaradt az iparos polgárság mögött gazdaságilag. Rá szoktak mutatni a nemesség sok helyütt alacsony házassági és ijesztően magas meddőségi arányára. Mindkét megállapítás való tényeken alapszik. Az is igaz, hogy tudományos-intellektuális képességek tekintetében a nemesség szintén elég gyengén áll. Ámde ez nem bizonyítja az uralom gyakorlására való képtelenséget. Politikai tekintetben a nemesség bizonyos évszázadokon átöröklött megértést és tapintatot őrzött meg. Ezért a nemességé a hegemónia, még, az olasz radikális párt parlamenti képviseletében is. A bajor országgyűlés szocialista frakciójának jóidéig két született arisztokrata volt a vezére.

Ha a porosz gárdaezredek tisztjeinek ranglistáját átnézzük, azt látjuk, hogy a porosz földbirtok- és hivatalnokvilág azon nagy családjai, amelyek a Nagy Frigyes idejében a porosz nép élén állottak, majdnem mind megtartották a helyüket, anélkül, hogy politikai vagy gazdasági súlyukból vesztettek volna. Hasonló mondható – mutatis mutandis – Olaszországról, Spanyolországról, Magyarországról stb. A német diplomáciai főbb állásokat a legrégibb nemesség tölti be. Az angol kormány tagjai közé tartozik jelenleg egy Churchil.

Bizonyos, hogy a nemesség vérkeveredése a burzsoácsaládokkal, főképen a plutokráciával és a zsidókkal, úgyszólván minden országban nagy méreteket öltött. A nemesség megmaradt tehát ugyanazon családokban, de egy jelentékeny résznek az anyja több generáció óta nem az arisztokratikus, hanem a demokratikus társadalmi szférából ered.

A circulation des elites teóriáját tehát két irányban kell korrigálni. A régi arisztokrácia nem tűnik el, nem is proletarizálódik, hanem a nemzetek élén marad, de elveszti a *pureté de sang*-ját és a társadalmilag alacsonyabb fokon álló osztályoktól csak az államra és társadalomra gyakorolt nagyobb befolyása különbözteti meg, azaz más szavakkal többé nem jogilag és anthropológiailag, hanem csak társadalmilag differenciált osztályt alkot. Másodszor pedig, a régi és részben megfiatalodott arisztokrácia a hatalmat nem egyedül gyakorolja, hanem meg kell azt osztania új hatalmi rétegekkel: a hivatalnoknemességgel, nemesített és nem nemesített plutokratákkal, kitért és ki nem tért zsidókkal, sőt néha még – fésült és fésületlen tudósokkal is. De ha a nemesség nem is esik egybe az arisztokráciával, mégis mindinkább áthatja és meghódítja azt, rányomja arra az erkölcsi

és intellektuális lényének bélyegét. A nemesség ez átidomítási processzus folyamán elveszti összes fizikai jellemvonásait. Viszont azonban sikerült neki a fúzióból lelkileg győztesen kerülni ki és a maga lényegét vinni át a heterogén elemekre. Hogy ez történeti törvényszerűség-e, azt nem lehet tudni. De az világos, hogy ma a nemesség determinálja és alakítja saját szellemének megfelelően az arisztokráciát.

A kilencedik fejezet

a nemzetközi burzsoázia

problémáját analizálja. Minden nép uralkodó rétege gazdaságilag hasonló vonásokat mutat. Helyes a marxista tézis, amely szerint a burzsoázia csak egyféle gazdasági magatartást követhet a proletársággal szemben: t. i. végsőkig menő ellenszegülést a munkások azon kísérletével szemben, hogy a javak termelésébe és eloszlásába beleszólást nyerjenek. Másfelől mégis minden egyes ország uralkodó osztályának különös physiognómiája van. Ha nemcsak a szemet, a haj színét, az orrt, hanem a koponyaalkatot, az arcizmokat, a gesztusokat, a fellépést, az öltözködés módját is megfigyeljük, arra a tapasztalatra fogunk jutni, hogy az alsóbb osztályokkal szemben való állásfoglalás megegyezősége ellenére is a különböző országok burzsoái között nagy különbségek mutatkoznak. A világnézet, a személyes viselkedés és a szellemi tulajdonságok terén egyaránt mutatkoznak ezek. Ha most a főbb országok burzsoáziáit sorra vesszük és mindenekelőtt az amerikai burzsoáziát tesszük megfigyelés tárgyává, azt látjuk, hogy azt a tradiciónélküliséggel szokták jellemezni. Ez azonban nem áll feltétlenül. A tradíciónak Amerikában is van súlya, különösen a régi államokban, így Virginiában és Carolinában, amelyekben főleg a zsentri, az angol vidéki nemesség telepedett le, egy olyan társadalmi réteg, amely magával hozta régi történetét az új hazába. Ugyanez áll Luisianara, amelyet a franciák, Massachussetsre, amelyet angol puritánok és Kanadára, amelyet a XVII. században francia alsóbb nemesség gyarmatosított. Szóval mindazon részekre, amelyekre főleg európai nemzetek magasabb szociális rétegei telepedtek. Mindezen államokban feudális felfogások, feudális előítéletek uralkodnak, mindezekben vannak patríciusok. Viszont az azonban igaz, hogy az újabban vagy egészen újonnan keletkezett államokban nincsen tradíció. A legújabb kultúrájú országokban a pénz a szociális megbecsültetés egyedüli momentuma. Északamerika egész társadalmi életében a pénznek döntő súlya van. Ebből magyarázható az a bizonyos keménység, prózaiság, személytelenség, amely az amerikai burzsoázia fellépésében kifejezésre jut. Míg Amerikában a pénznek van a szociális életben döntő szerepe, addig Olaszországban a művé-

azét és a műveltség áll a nyilvános élet előterében. Mert ámbár a gazdag ember Olaszországban is szociális megbecsülésben részesül, de csak ha megfelelő kultúrával is rendelkezik. A politikai életben az ügyvédek, orvosok, írók és egyetemi tanárok vagyis röviden, a burzsoázia azon rétegei vezetnek, amelyek bizonyos műveltség, bizonyos kultúra megtestesítői. Ha Németországot vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy ott igen sok pénz és műveltség halmozódott fel és a német burzsoázia igen nagy gazdagsággal és képességekkel rendelkezik, de a nemzet szociális és politikai életében nem a műveltség, nemis a pénz, hanem a tradíció bír döntő súllyal. Mégpedig a nemesség, a feudális rétegek és bizonyos polgári hivatalnok-familiák bírnak a szociális életben túlsúllyal. Angliában a nemesség szintén nagy szerepet játszik, de az angol nemességet nem lehet a némettel összehasonlítani, mert az angol nemesség különböző körülmények folytán nagymérvű társadalmi rugalmasságra tett szert, amely privilégiumainak megőrzését biztosítja számára. Ami a francia burzsoáziát illeti, ebben mindazon vonásokat megtalálhatjuk, amelyek a németországi, az olaszországi és az amerikai mutat, de jóval pregnánsabb formában, ami abból magyarázható, hogy Franciaországban van hatalmas nemesség és hatalmas papság, hatalmas pénzburzsoázia és végül az ügyvédek és tanároknak egy hatalmas rétege, amelyek küzdelme még egyikük javára sem dűlt el véglegesen.

Ugyanígy jelentékeny különbségeket lehet kimutatni a kütönböző nemzetek burzsoái között azon mód tekintetében, amely szerint a világpiacokon üzleteket kötnek.

Az utolsó fejezet a

gazdaság és politika

egymáshoz való viszonyának problémáját boncolgatja. A történelem gazdasági szemlélési módja a nagy technikai találmányok korszakában jött létre, amelyek forradalmat idéztek elő a termelésben és létrehozták a kapitalizmus korszakát. Marx és Engels érdeme, hogy egy új történelembölcseleti rendszer megalkotásával a termelő erők részére a történelmi tényezők között kijelölték a megfelelő helyet. Először merev, tarthatatlan formában, amely szerint mindefajta jelenség a gazdasági tényezők hatásának közvetlen folyománya, később azonban lényegesen mérsékeltebb szövegezésben. így Engels egyik 1895-iki levelében olvassuk: „A politikai, jogi, bölcseleti, irodalmi, vallási stb. fejlődés a gazdasági fejlődésen alapszik. De mindezek kölcsönösen visszahatnak egymásra és a gazdasági alapra.”

Elsősorban egy előzetes megjegyzést kell tenni: ámbár a társadalmi csoport nagy mértékben a gazdasági indokok hatása alatt áll, ez a hatás még sem abszolút, mert az illető csoportban a gaz-

dasági szükségesség és hasznosság felismerése tökéletlen és midőn azt hiszi, hogy a gazdasági indokokkal összhangban cselekszik, a gazdasági érdekével ellentétes utón halad.

Egy nemzet politikai szervezete és élete szabály szerint korántsem nyújtja megfelelő kifejezését a gazdasági élet uralkodó formájának. Legmeggyőzőbb például szolgálhat erre vonatkozólag a modern Németország élete. A szerző e tételnél *Szabó Ervinnek* a „Mouvement Socialiste"-ban megjelent „Politique et Syndicats" című értekezésére is hivatkozik, mint amely ezzel rokon gondolatot juttat kifejezésre.

A vallási mozgalmakat – amint arra Max Weber igen helyesen rámutatott – szintén nem szabad a gazdasági események reflex jelenségeinek vagy egyszerű következményeinek tekinteni. Az államok keletkezését sem lehet sohasem kizárólag gazdasági szükségességekre visszavezetni, sőt az gyakran ellentétben is áll amazokkal.

Viszont erős politikai rendszabályok közbelépése hol erős emeltyűként hathat a gazdaságra, hol meg alaposan tönkreteheti. A politikai és ideológiai erők felismerése, amelyek a gazdaságot néha meghatározóan keresztezik, egyes gazdaságtörténészeket, sajátságosan épen Angliában, arra késztetett, hogy a gazdaságtörténetet általában csak a politikai történet függvényének tekintsék és Marx tételét megfordítva, olyan történeti felfogás mellett nyilatkozzanak, amely szerint az előbbi az utóbbi felépítménye. W. Cunningham szerint például Anglia iparának és kereskedelmének egész történetét a politikai történelem eseményei határozták meg, aminők voltak például III. Edwárd házassága Philippinával, Álba herceg kegyetlensége a németalföldiekkel szemben, a Stuartok gondolkodásmódja stb. Az angol történelmet, szerinte, csak akkor lehet igazán megérteni, ha az ember hozzászokik ahhoz, hogy a gazdasági eseményeket alárendelje a politikaiaknak. Ámde ez a felfogás nem kevésbé egyoldalú, mint az előbb említett.

A könyv, amely több érdekes rész és szempont mellett nem egy közhelyet, felületes megjegyzést és elhamarkodott általánosítást tartalmaz, kritikával olvasandó.